

Smukkere renoveringer

En forskningsopgave om arkitektonisk kvalitet ved renovering af nyere boligområder

Claus Bech-Danielsen
Michael Varming

I 1994 iværksatte den danske regering den såkaldte byudvalgsindsats, der er en omfattende indsats for at forbedre boligforholdene i det problemramte, sociale boligbyggeri fra perioden 1965–1975.

Indsatsen involverede undervisnings-, justits-, kultur-, kirke- og indenrigsministeriet, og med boligministeriet som den vigtigste part. Hovedvægten lægges på en forbedring af boligområdernes økonomi og sociale liv, men også en forbedring af de fysiske forhold indgår med betydelig vægt i en stor del af de berørte boligområder.

I de senere år er en lang række af disse boligbebyggelser allerede blevet renoveret, men opgaven er stor og i Danmark skal der i de kommende år foretages yderligere renoveringer for ca. 6 milliarder d.kr. Det vil uundgåeligt få konsekvenser for bygningernes arkitektur, og i flere byggesager er der udtrykt et direkte ønske om at ændre bebyggelsens arkitektoniske udtryk, da dette betragtes som et væsentligt led i bestræbelserne på at tilføre boligområdet et nyt image.

Det har været den almindelige opfattelse, at de allerede gennemførte renoveringer ikke alle er lige overbevisende set ud fra et arkitektonisk synspunkt. I Boligministeriet, Landsbyggefonden og på Statens Byggeforskningsinstitut (SBI)

opstod derfor et ønske om at få vurderet ombygningerne ud fra en arkitektonisk synsvinkel, og det blev besluttet at lade SBI forestå en sådan undersøgelse. Undersøgelsen sigtede mod en arkitektonisk evaluering af renoveringerne, idet der på baggrund af disse evalueringer skulle opstilles et materiale, der kan virke som vejledning og inspiration ved kommende renoveringer.

Forsknings sagen handlede altså ikke om at undersøge beboernes oplevelse af fornyelsen, og det var heller ikke opgaven at kæde den fysiske renovering sammen med bebyggelsens sociale liv, dens miljømæssige resultater el.lign. Opgaven var slet og ret at vurdere renoveringernes formgivningsmæssige resultater ud fra et rent arkitektfagligt synspunkt.

Undersøgelsen er tilendebragt og resultaterne formidlet i en rapport¹, på en videofilm og på to konferencer for bolig-selskaber og planlæggere.

Metode

Undersøgelsen skulle gennemføres på under fem måneder, da rapporten skulle udgives, inden alt for mange af de planlagte renoveringssager var sat i gang. Der var derfor ikke tid til, at SBI's egne forskere kunne gennemføre de fornødne

arkitekturanalyser på de 23 bebyggelser. Da der på SBI ikke er tradition for undersøgelser af rent æstetisk karakter, ville det samtidig indebære et troværdighedsproblem i forhold til den praktiserende arkitektstand. Derfor valgte vi at gennemføre undersøgelsen med støtte fra en ekspertgruppe – et særligt arkitektpanel. Metoden, der tidligere er blevet anvendt på SBI, går ud på, at der sammensættes et panel af velestimerede arkitekter og arkitekturkritikere². Efter at SBI i samarbejde med Boligministeriet og Landsbyggefonden havde udvalgt 23 renoverede bebyggelser som emne for undersøgelsen, besøgte og vurderede panelet disse. Det lykkedes uden de store vanskeligheder at få panelet til at fremlægge en samlet vurdering i enighed.

Anvendelsen af et arkitektpanel til vurdering af arkitektonisk kvalitet minder om den praksis, som arkitektfaget selv har tradition for at anvende i forbindelse med arkitekturkonkurrencer. Konkurrencernes dommerpaneler opnår deres autoritet, idet de sammensættes af arkitekter, der nyder almindelig anerkendelse indenfor faget. Det er denne 'autoritet', arkitektpanelets deltagelse i forskningssagen har været med til at tilføre den endelige rapport, og rapportens resultater og vurderinger vinder dermed større gehør blandt praktiserende arkitekter.

Det har været vigtigt at få arkitektpanelet til at begrunde deres vurderinger. De har peget på gode eksempler og løsninger, og hvor panelet har haft kritiske bemærkninger, har de beskrevet alternative løsningsmuligheder. Det har altså ikke været formålet med rapportens vurderinger at agere smagsdommere, men at fremkomme med inspiration og forslag, der kan være til hjælp ved kommende renoveringssager.

Endelig har panelet haft den vigtige rolle at indgå i en frugtbar debat med SBI's forskere om opgaven og dens emner. Det har været inspirerende for forskningsarbejdet, og det har tilført rapporten en indsigt i renoveringsopgavernes praksis – fra dygtige arkitekter, der arbejder med problemerne til daglig.

Et andet væsentligt element i undersøgelsen var at få de arkitekter, der har været ansvarlige for de undersøgte renoveringer, til at beskrive deres intentioner bag renoveringen: hvilke arkitektoniske overvejelser har de lagt til grund for arbejdet, og hvilke begrænsninger og problemer er de stødt på? Disse beskrivelser, der bringes som bilag til rapporten, giver et godt billede af arbejdsprocessen bag de arkitektoniske

resultater, og af det dilemma mange formgivere oplever, når de skal indgå i et beboerdemokrati. Nogle af arkitekterne har formået at tage denne udfordring op på en måde, der har resulteret i en gevinst for både arkitekten og beboerne. Derudover har arkitekternes egne beskrivelser i flere tilfælde virket som forklaring på de kritikpunkter, som arkitektpanelet har påpeget.

Historiens gentagelse

I hovedtræk kan den arkitektoniske bearbejdning af de undersøgte renoveringer placeres i to hovedgrupper. I den ene gruppe er der taget afgørende afstand fra den eksisterende arkitektur, idet arkitekten har lavet radikalt om på bebyggelsens fremtoning. I den anden gruppe har arkitekten bag renoveringssagen taget udgangspunkt i den eksisterende arkitektur, idet der er bygget videre på den rytme og den struktur, den indeholder. Om man gør det ene eller det andet må afhænge af den arkitektoniske kvalitet i den konkrete byggesag, men det er interessant at konstatere, at et enigt arkitektpanel påpegede, at renoveringerne generelt var lykkedes bedst i de tilfælde, hvor renoveringen skete med udgangspunkt i den eksisterende arkitektur. Det er tilfældet for flere af rapportens eksempler, bl. a. Varbergparken i Haderslev (se figur 1). Der er det funktionalistiske formsprog blevet tydeliggjort, og farveholdningen er, som man kunne have foreslået den i tredivernes Frankrig.

Men bebyggelserne fra den aktuelle periode har et dårligt rennomé, og det kan umiddelbart være svært at få øje på de positive træk, der kan bygges videre på i en renoveringssag. Byggeteknisk er bebyggelserne ofte problematiske, idet der allerede efter 20–30 års brug er konstateret omfattende byggeskader på bygningerne, og oplevelsesmæssigt har overdimensionerede bebyggelsesplaner og en ofte mangelfuld bearbejdning af friarealerne været med til at gøre dem til en trist og kedelig affære.

I dag undres vi over, at man midt i velfærdssamfundets største vækstperiode skabte boligbyggerier, der synes at se bort fra en række grundlæggende menneskelige behov (til trods for, at menneskets generelle, fysiske behov netop var udgangspunktet for funktionalistisk arkitektur). Skabte en hel generation af arkitekter virkelig dårlig arkitektur? Eller rummer en række af bebyggelserne kvaliteter, som vi for øjeblikket – midt i en reaktion imod perioden – ikke kan få øje på?

Arkitektpanelets evalueringer påpegede, at enhver renovering – ligesom det i øvrigt er tilfældet med enhver restaurering – har sin bedste forudsætning, hvis formgivningen bygger på forståelse af – og i bedste fald respekt for – opgavens oprindelige grundlag. I forbindelse med de aktuelle renoveringssager er der altså grund til at genopfriske de arkitekturidealer, der lå til grund for bebyggelserne.

Det har ført til, at rapporten omfatter et historisk afsnit, der beskriver funktionalismens idealer og dens udvikling i dette århundrede. Det er nemlig disse idealer, der på sin vis er lagt til grund for 60'ernes og 70'ernes boligbebyggelser, og det er derfor også disse idealer, der må tages stilling til i de aktuelle renoveringssager. Rapportens historiske afsnit beskriver funktionalistisk arkitektur som den kom til udtryk, dels i 1920'erne og 1930'erne, dels i 1960'erne og 1970'erne. Endelig vurderes de aktuelle renoveringssager i lyset af den beskrevne udvikling. Det er en afgørende konklusion i det historiske afsnit, at der ikke gøres grundlæggende op med de fejltagelser, som 1960'ernes og 1970'ernes boligbyggeri kritiseres for.

De oplevelsesmæssige problemer, der er konstateret i en stor del af det almenyttige boligbyggeri fra 1960'erne og 1970'erne, kan i vid udstrækning ses som resultat af den effektivisering, der fandt sted under deres opførelse. Systematisering og hurtig masseproduktion førte til monotone boligbebyggelser, der ofte blev opført i materialer uden stofflige kvaliteter.

Allerede i begyndelsen af 1960'erne advarede arkitekter om de arkitektoniske og oplevelsesmæssige problemer, der kan være forbundet med ukritisk anvendelse af industrielt fremstillede facadekonstruktioner og -materialer. I 1961 skrev arkitekterne, Erik Herløw og Jesper Tøgern eksempelvis om datidens industrielt fremstillede facadekonstruktioner:

Det er karakteristisk for flertallet af de nye materialer, at de i stofflig henseende er smukkeste den dag de kommer ud af maskinen, og at de estetisk set devalueres gennem slid og patinering... Alt for ofte træffes afgørelser om anvendelse af et materiale ud fra tingenes øjeblikkelige effekt og stofflighed, måske i en falsk forestilling om moderne materialers utopiske uforgængelighed.³

Advarslerne har vist sig at være berettigede, da netop materialernes manglende stofflighed og deres uskønne patinering har været stærkt medvirkende til de aktuelle bebyggelses oplevelsesfattige karakter.

I dag kan man imidlertid kritisere materialevalget i mange af de beskrevne renoveringer ud fra samme kriterier. Gamle, mangelfulde industriprodukter erstattes med nye industriprodukter, hvis levetid er ukendt, og hvis stofflighed er ligeså mangelfuld som de oprindelige materialers.

Det er ét af flere eksempler på, at der i renoveringssagerne ikke gøres grundlæggende op med de arkitektoniske problemer, der er konstateret i bebyggelserne. Forandringerne er overfladiske. Eksempelvis i form af facadebemalinger, hvor modeprægede farver anvendes i bestræbelserne på at gøre op med bebyggelsernes dårlige renommé. Det sker ofte på måder, så det, der før blev oplevet som ,over-kedeligt', i stedet bliver ,over-festligt'. Der må stilles spørgsmålstegn ved, hvor lang tid de nye facadeudtryk og den overdrevne brug af farver vil blive oplevet positivt. Den modeprægede farvesætning vil snart føre til krav om nye forandringer, og også farvesætningen medvirker på den måde til, at renoveringerne ikke er holdbare i længden. Der er behov for langtidsholdbare løsninger, ikke kun byggeteknisk men også æstetisk og oplevelsesmæssigt.

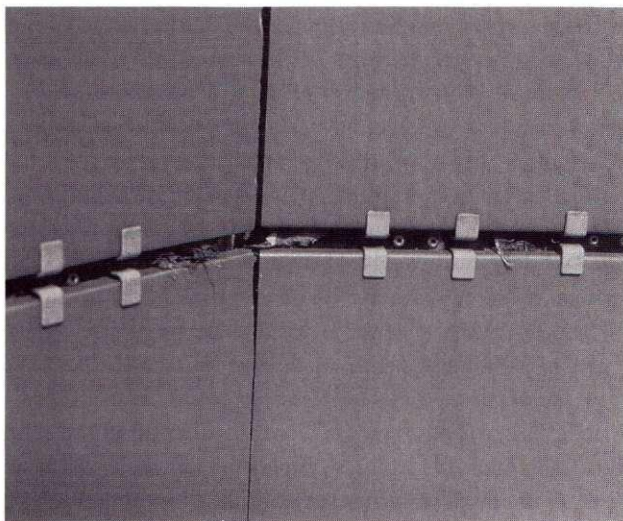
En anden grund til bebyggelsernes byggetekniske og oplevelsesmæssige problemer er, at det gik for stærkt, dengang de blev projekteret og opført. Når resultatet af en renovering i visse tilfælde er blevet så arkitektonisk magert som arkitektpanelet påpeger, skyldes det blandt andet, at der heller ikke i forbindelse med renoveringerne ofres nok tid og penge. Historien fra 60'erne og 70'erne er i færd med at gentage sig.

Rapportens anbefalinger

Det historiske perspektiv fører sammen med analysen af de undersøgte bebyggelser frem til en række anbefalinger, der er inddelt i to afsnit. Det ene behandler de delelementer, som fornyelsen kan omhandle – facader, gavle, altaner, indgangspartier, tage, friarealer, beplantning samt økologi, mens det andet omfatter de virkemidler, den projekterende arkitekt har at gøre godt med – materialer, farver, former, kunst, beboerinddragelse m.m. I det efterfølgende gives en kort gennemgang af nogle af de anbefalinger, rapporten opstiller.

Facader: Facaderenoveringerne kædes ofte sammen med ønsker om at tilføre bebyggelserne et oplevelsesmæssigt løft, idet arkitektoniske forbedringer betragtes som led i bestræbelserne på at forbedre bebyggelsernes renommé. I de bestræ-

Figur 2: Eksempel på mangelfuld detaljering på bebyggelsens nederste etage. (Grønlandstorvet, Ålborg).

belser er det vigtigt, at facadens materialer og detaljer fremtræder smukt og gedigent. Da blokbebyggelserne er tæt beboede områder, er det tilmed vigtigt, at materialevalg og detaljering sker med omtanke for det store slid, bebyggelserne udsættes for. Det er ikke altid tilfældet. Rapportens arkitektpanel peger på flere bebyggelser, hvor facadernes nederste etager fremviser mangelfuld detaljering, når man kommer tæt på. Sokler beklædt med malet krydsfinér er blot ét eksempel på brug af pauvre materialer, der vil kræve konstant vedligeholdelse.

I et par af de undersøgte renoveringssager har man forsøgt at gøre op med bebyggelsernes monotonie ved at uddelegere renoveringsopgaverne til forskellige arkitekter. Den arbejds metode har vist sig problematisk. Rapportens arkitektpanel konkluderer, at den variation, der tilstræbes, ofte ender i 'identitetsløst kaos'.

Der er behov for, at årsagen til de oplevelsesmæssige problemer i højere grad analyseres før renoveringen igangsættes. Der er flere eksempler på, at en 'kedsomhed', der har rod i bebyggelsesplanen, søges løst gennem en indsats på bygningsniveau. Det kan føre til en overdreven brug af effekter på den enkelte facade, der kommer til at fremstå som et flimrende kaos. Når variationer og forskellighed gentages i det uendelige, kan det føre til ny, oplevelsesmæssig fattigdom.

Rapporten peger blandt andet på, at beplantning på friarealerne kan være med til at bryde oplevelsen af de store bebyggelsesplaner op i mindre enheder. Samtidig kan beplantningen virke som et bindeled, der knytter udearealernes horisontale planer sammen med bygningernes store, vertikale flader.

Gavle: 1960'ernes og 1970'ernes blokbebyggelser er opført ud fra tanken om systembyggeri, hvor alle lejligheder er ens. Gavllejlighederne er derfor – ligesom stue- og taglejlighederne – behandlet på samme måde som lejligheder, der ligger midt i bebyggelsen. Der er derfor meget sjældent vinduer i de store gavle. Boligkvaliteten i de gavlvendte lejligheder kan i mange tilfælde forbedres væsentligt ved at sætte vinduer i gavlene, og det må undre, at det så sjældent er sket i forbindelse med renoveringerne.

En billig forskønnelsesmulighed, der kun sjældent bruges, er tilplantning af gavle med slyng- og klatreplanter. Vælger man de rigtige planter til den givne bygningsoverflade, kan de beskytte facaden mod nedbør og bidrage til varmeisoleringen. Samtidig kan beplantningen tilføre bebyggelsen en række oplevelsesmæssige kvaliteter – oplevelsen af årstidernes skiftet, af lyden fra vinden i bladene etc. Endelig kan planterne stimulere fuglelivet ved at give plads for reder, insektliv m.m. Facadebeplantning er en oplagt mulighed, hvor der er brugt billige, kvalitetsforladte pladematerialer til efterisolering. Beplantning på facader kan tilmed stå som en smuk kontrast til ubehandlede betonfacader.

Altaner: Ved de fleste af de beskrevne renoveringer er eksisterende altaner blevet glasinddækket. Det betyder, at altanerne kan benyttes en større del af året. I bebyggelser med støjrproblemer – eksempelvis trafikstøj – kan glasinddækning tilmed have en lydisolerende effekt på bebyggelsen, og i højhusbebyggelser kan inddækningen være med til at skabe læ på vindomsuste altaner. Der er dog grund til at minde om de brugs- og oplevelsesmæssige kvaliteter, der er i de udendørs altaner, og det er derfor vigtigt, at glasinddækningen i vidt omfang kan åbnes.

Ud over de nævnte forbedringer af boligkvaliteten kan glasinddækninger føre til økologiske forbedringer – de kan tilføre de bagvedliggende opholdsrum passiv solvarme. Edb-udregninger viser, at glasinddækninger kan føre til energibesparelser på 34–52%.⁴ I praksis udebliver de forventede energibesparelser imidlertid ofte. En af grundene er,

Figur 3: Glasinddækningen i denne bebyggelse har sprosser i en grå nuance, der glider ind i et fint samspil med glassets reflekterende overflade. (Toveshøj, Århus).

at beboerne ikke altid anvender altanerne, som de er tiltænkt. Det peger på, at visse former for miljøindsats må følges op med information til beboerne – også når nye beboere flytter ind i bebyggelsen.

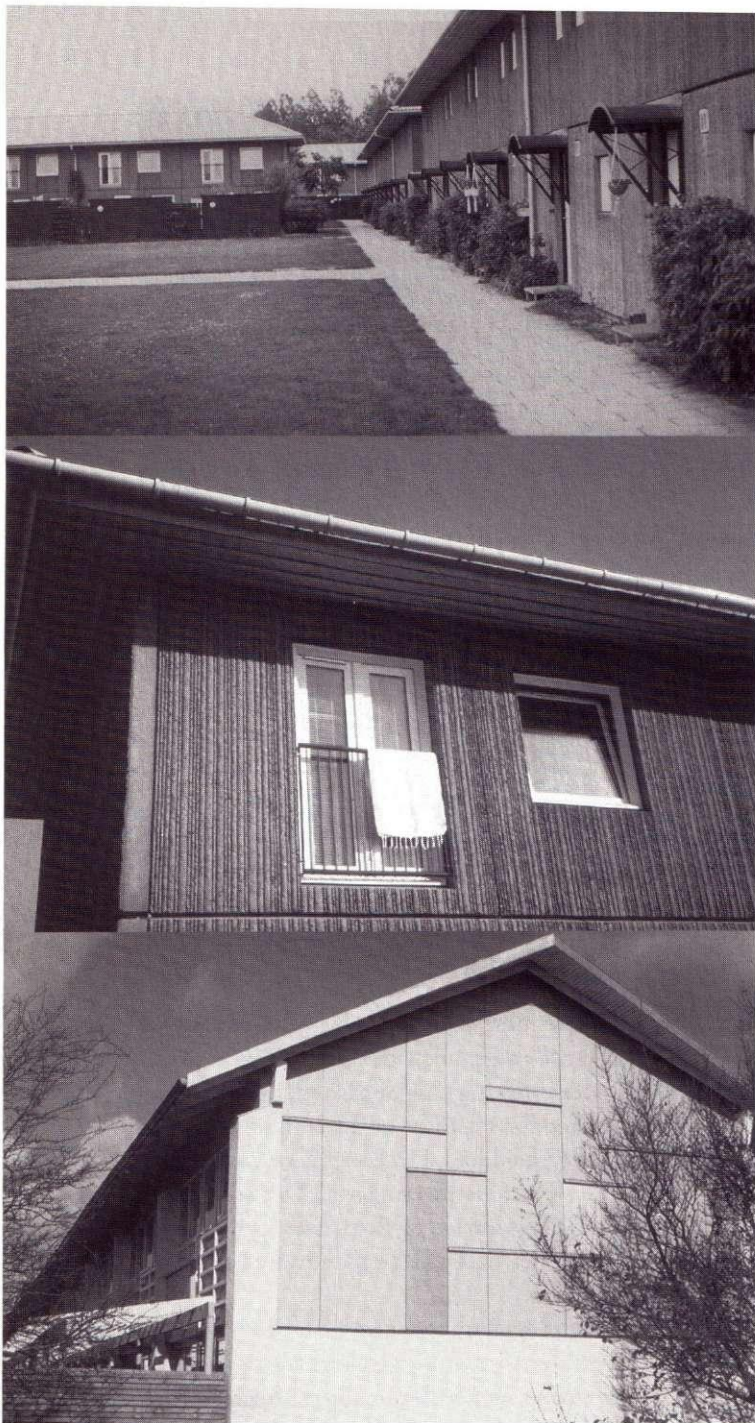
Ved udformningen af glasinddækninger og glastilbygninger er det vigtigt at gøre sig klart, at glasfacaden opleves forskelligt alt efter farven på den bagvedliggende murfacade. Hvis muren bag glasfacaden er hvid, træder den frem, og man kan tydeligt se alt hvad der foregår på altanerne (og alle de ting, der er stillet ud på altanerne). Er den bagvedliggende mur derimod mørk, vil den træde i baggrunden, og glasset vil reflektere omgivelserne. Den ønskede effekt må koordineres nøje med farvevalget på vinduessprosserne.

Indgangspartier: I en stor del af bebyggelserne fra tresserne og halvfjerdserne er der ikke nogen nævneværdig markering af indgangspartierne. Det er stærkt medvirkende til at

skabe det velkendte indtryk af blokbebyggelser, der består af endeløse rækker af boliger uden identitetsskabende markeringer. Da arealet omkring indgangspartiet tilmed er et foretrukket legested for småbørn, er det et indlysende sted at give en særlig bearbejdning. Det er også i en vis udstrækning sket i de beskrevne renoveringerne. Der er kommet små tage over indgangsdørene, og flere steder er der opført vindfang, ligesom der flere steder er indrettet cykel- og barnevognsparkering.

I flere af de undersøgte bebyggelser er der lavet nye indgangspartier udført i trykimprægneret træ og eternit – materialer der virker meget fremmede på bygningerne. Rapporten understreger vigtigheden af, at indgangspartiernes formsprog, farver og materialer koordineres med den øvrige del af facaden, og den fremviser eksempler på indgangspartier, der med få og beskedne midler har fået en arkitektonisk vellykket markering.

Figur 4: De små baldakiner på denne bebyggelse skaber på en stilfærdig og afdæmpet måde struktur, rytme og skyggeeffekter på de lange, lige facader. (Frydenhøjparken, Hvidovre). Figur 5: Den tilførte tagkonstruktion virker løsrevet fra den øvrige bygning. (Frydenhøjparken, Hvidovre). Figur 6: Her et eksempel, hvor de lette tagflader er blevet bearbejdet arkitektonisk som del af det samlede renoveringsprojekt. (Maribovej, København SV).

Take: I Danmark blev funktionalismens flade tage forholdsvis ukritisk adopteret fra de sydlige himmelstrøg, og spørgsmålet om tæthed blev overladt til tagpapfabrikker, som introducerede „Built-up-taget“ – bitumen-pap-tag – hvis garanti for tæthed udløb efter 10 år. I starten blev der anvendt 4 lag tagpap, men i opførelsen af socialt boligbyggeri i tresserne og halvfjerdserne førte effektivisering og ønsker om økonomiske besparelser til, at der ofte blev udført tage bestående af færre lag – tre, to eller kun et lag. Det er en del af forklaringen på de utætte tage.

Efter at man har introduceret tage med svagt fald, 1:40, er de ‚flade tage‘ blevet tætte, men de har stadig et dårligt ry. Ikke mindst beboerne foretrækker ofte tage med hældning, ud fra en traditionsbundet opfattelse af, hvordan et hus bør se ud. Derfor indeholder en overvejende del af renoveringerne forslag om spærtage – saddeltage i eternit med en hældning på 25–30 grader.

Rapporten peger på vigtigheden af, at overgangen mellem facade og tag bearbejdes formmæssigt, så de to elementer hænger sammen arkitektonisk. I en af de undersøgte bebyggelser – Frydenhøjparken – fremtræder den påbyggede tagkonstruktion eksempelvis løsrevet fra den øvrige del af bygningen – facade og tag er ikke knyttet tilstrækkeligt sammen. Andre bebyggelser – eksempelvis Maribovej – fremhæves som gode eksempler, hvor tagudhængets detaljering er gennemført med en materiale- og farveholdning, der harmonerer smukt med facaderne.

Friarealer og beplantning: Friarealernes oplevelsesmæssige kvaliteter og boligernes sammenhænge med de omkringliggende arealer var oprindeligt et væsentligt element i funktionalistisk arkitektur. Også på dette område har bestræbelserne på at effektivisere og billiggøre byggeriet ført til, at man i stort omfang har set bort fra arkitekturens kvalitative indhold. Landskabsarkitekten blev ofte sparet væk.

Ved en renovering udgør friarealerne et område, hvor der med forholdsvis små midler kan skabes betydelige forbedringer. Det kan dels ske gennem en indsats rettet mod udearealernes oplevelsesmæssige indhold – beplantninger, belægnings, m. m., dels gennem forbedringer og tilføjelser af udearealernes funktionelle indhold – affaldsdeponeringer, legepladser, cykelparkeringer etc.

I flere af de beskrevne bebyggelser har friarealforbedringer ført til, at der er sat herlighedsværdier over styr; træer, der omsider havde fået fylde og karakter, er blevet fældet. Rap-

porten efterlyser, at træer, der har været gennem en lang vækstperiode med dårlige jordbundsforhold, indarbejdes i nye haveanlæg.

Ved adskillige renoveringer har man benyttet lejligheden til at forsyne boligerne i stueetagen med små haver. Haver udlagt på denne måde viser sig populære blandt beboerne, og de er således en oplagt måde at skabe et kvalitetsløft for stueetagens boliger.

En enkelt af de undersøgte bebyggelser – Ladegårdsparken – rummer en efterlignelsesværdig måde at udlægge nyttehaver på: som øer i de fælles græsarealer. Dermed kan haver, der ikke længere ønskes opretholdt, sløjfes uden at det efterlader tomme pletter i landskabet, og nye haver kan tilføjes på en måde, så det ser naturligt ud.

Økologi: Der har ligget krav om efterisolering til grund for de fleste renoveringssager. Isolationsstandarderne er blevet væsentligt forbedret siden 1960'erne og 1970'erne, og efterisolering af facader og gavle kan føre til væsentlige energibesparelser. Der er imidlertid alt for mange eksempler på, at efterisoleringen sker ensidigt ud fra ressourceøkonomiske overvejelser.

Der er ikke gjort mange bestræbelser på at knytte de energibesparende foranstaltninger sammen med andre miljømæssige forbedringer. Enkelte steder er der dog gjort en smule. I Vanggården i Ålborg har arkitekterne eksempelvis foreslået en differentieret klipning af græsarealerne – forskellige steder i bebyggelsen lades græsarealerne gro, og der gives dermed mulighed for udvikling af et rigere dyre og planteliv. Også for områdets børn giver det nye legeomuligheder. Og om sommeren, når de klippede græsplæner står hen som afsvedne flader – der ofte må vandes – vil det høje græs stadig rumme et frodigt insektliv og blomster i mange farver – der skabes variation i oplevelsen af friarealerne. De økologiske forbedringer kan på den måde inddrages i et opgør med den monotoni, der ofte præger de store boligbebyggelser.

Materialer: Bygningsrenoveringerne sker typisk ved, at de gamle facader beklædes med nye materialer. Arkitektpanelet har peget på, at selve fremgangsmåden er diskutabel set ud fra et arkitektonisk synspunkt. De pågældende bygninger og bebyggelsesplaner er oprindeligt tænkt som tunge, lidt grove huse, der ligger voluminøst i landskabet. Disse huse indpakkes nu i lette materialer, og det arkitektoniske udtryk forandres radikalt.

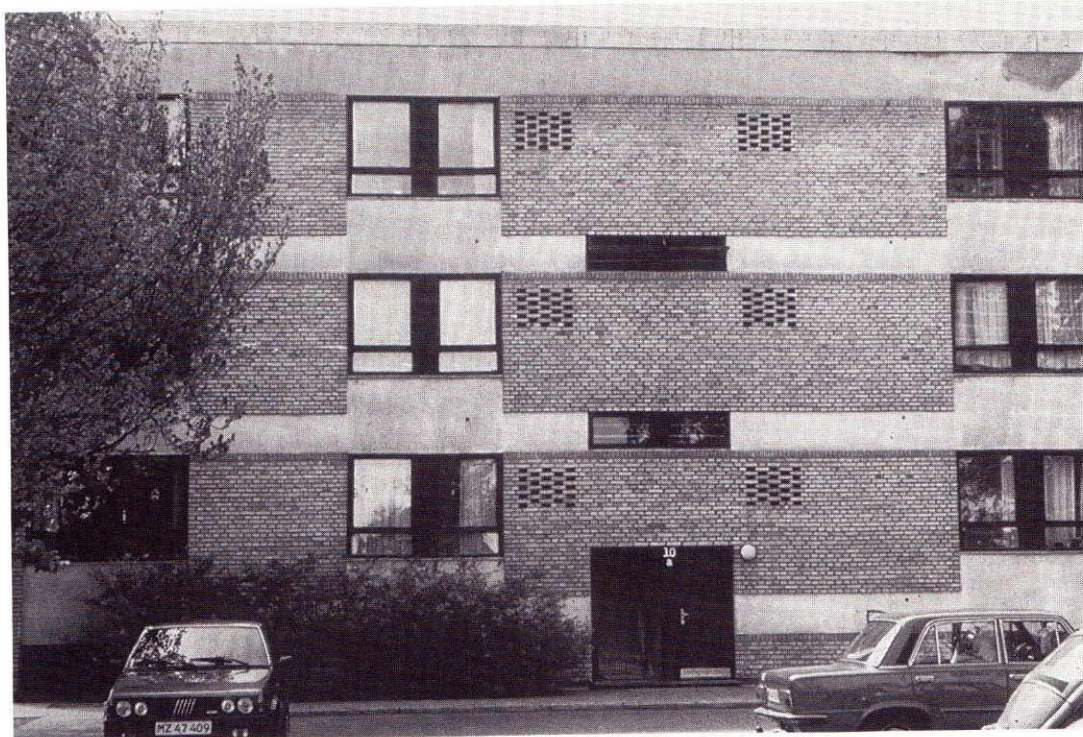

Figur 7: Haver udlagt som øer i de fælles græsarealer. (Ladegårdsparken, Holbæk).

Figur 8: Differentieret klipning af græsplænerne – de uklippede arealer fremtræder som frodige, øer på de store plæner. (Varbergparken, Ålborg).

Figur 9: I Toveshøj, Århus ledes regnvand via en bæk til en nyanlagt sø.

Figur 10: Axeltorvet i Horsens – før og efter.

Figur 11: To ens bygninger – den ene er renoveret, den anden står stadig i sin oprindelige form. (Fjordparken, Kolding).

Derudover er der som nævnt alt for ofte tale om, at gamle, mangelfulde industriprodukter erstattes med nye industriprodukter, hvis levetider og patineringsvevner er tvivlsomme. Når facadebeklædningen tilmed lider under en manglende detaljering og når den monteres på måder, der er sårbare overfor slid og hærværk og som kræver hyppig vedligeholdelse, kan man frygte for deres langtidsholdbarhed.

Derudover fremstilles facadebeklædningerne af materialer, der er ligeså stoffligt fattige som de oprindelige materialer, eller endda ringere. Det kan f.eks. opleves i bebyggelsen Axelborg i Horsens, hvor de oprindelige teglstensfacader, der var smukt patineret og ikke krævede nogen form for vedligeholdelse, er blevet beklædt med metalplader, hvis holdbarhed er tvivlsom – både fysisk og æstetisk.

Der er mange eksempler på, at byggevarerfirmaerne forsøger at påvirke bygherrens og arkitektens valg af materialer.

Det kan føre til en god dialog, men der er grund til at være kritisk: Byggefirmaerne argumenterer med lang holdbarhed og lave priser, men sjældent med æstetiske kvaliteter og næsten aldrig med materialernes patineringssevne.

Farver og former. I funktionalistisk arkitektur blev farver anvendt meget sparsomt. I jagten på enkelhed blev hvid den dominerende farve i den tidlige funktionalisme. Senere førte begejstringen over det nye materiale, beton, sammen med de kunstneriske intentioner om at fremvise materialerne i sin sande fremtoning til, at man lod den rå beton fremstå ubehandlet.

Beboerne delte imidlertid ikke altid arkitekternes begejstring for materialet, og i dag kender vi problemet med beton, der er misfarvet af luftens urenheder, algevækst m. m. Beton blev efterhånden symbol på en byggeform, hvor systematisering og effektivisering blev skabt på bekostning af bebo-

ernes livsglæde i deres boligområder. Ønsker om større variation og farveglæde indfandt sig.

I det lys er det måske forståeligt, at beboerne er trætte af de grå facader. I reaktionen imod periodens farveløse arkitektur ender man imidlertid i den anden grøft og skaber et farvestrålende kaos. Farverne på de enkelte bygninger afstemmes ikke tilstrækkeligt i forhold til hinanden, og ofte mangler der koordination mellem bemalingen af de forskellige bygninger i bebyggelsen. Derudover minder denne rapports arkitekturpanel om, at farver virker anderledes på en lille farveprøve, end når de kommer op i bygningernes store skala, hvor de opleves meget stærkere.

Kunst i arkitekturen: I en bebyggelse i Kolding – Fjordparken – er de gennemgående altaner blevet henholdsvis skjult bag facadebeklædninger og andre steder fjernet. Når de gennemgående altanbånd forsvinder fra et funktionalistisk hus svarer det imidlertid til at fjerne ornamentikken fra et klassicistisk hus. Det er ikke blot nogle altanfunktioner, man henholdsvis fjerner eller glasinddækker, det er en væsentlig del af husets æstetik – om man så kan lide den eller ej.

Det er derfor ikke overraskende, at arkitekterne på den beskrevne bebyggelse har set sig nødsaget til at opsætte kunst på gavlene. Flere af de undersøgte bebyggelser fremviser imidlertid, hvor vanskeligt det er at integrere den form for kunst i arkitekturen. Æstetikken kommer til at optræde i form af løsrevne elementer.

Hvis der er et ønske om at udsmykke bygningen, bør kunstnere integreres på et tidligt tidspunkt i arbejdsprocessen. Derved kan det undgås, at kunsten fremstår som løsrevne elementer i forhold til bebyggelsen. Det kan endvidere ske ved i højere grad at lade kunstnerne udføre bygningsdele i stedet for 'rene' dekorationer og kunstværker. Rapporten peger på, at rækværker, belægninger, trapper, karnapper, vindfang, vinduer, døre, dørhåndtag, lysarmaturer, skilte og kakler er bygningsdele, som kunstnere kunne udføre.

Programmering og beboerinddragelse: Udgangspunktet for næsten alle de undersøgte renoveringssager er en tilstandsrapport, der fremviser en lang række byggetekniske problemer og mangler. Først på et senere tidspunkt tages der stilling til bebyggelsens eventuelle arkitektoniske problemer. Renoveringernes arkitektoniske kvaliteter ville være bedre sikret, hvis den byggetekniske tilstandsrapport suppleredes med en rapport, der vurderede og analyserede bebyggelsens arkitektoniske tilstand.

I næsten alle de undersøgte bebyggelser er beboerne blevet taget med på råd i forbindelse med renoveringen, men beskrivelserne fra de involverede arkitekter giver flere eksempler på, at beboerdemokratiet gennemføres på helt misforståede præmisser. En tegnestue anfører eksempelvis, hvordan farverne i en hel bebyggelse blev valgt gennem afstemninger.

Rapporten peger på, at beboerinddragelse ikke bør omhandle den endelige formgivning og detaljering. Beboerne skal definere, hvilke problemer og behov de har, og hvilke løsningstyper de kunne tænke sig. Det er vigtigt at få fordelt ansvaret og præmisser for beboers medvirken tidligt i arbejdsprocessen.

Der bør udføres præcise og let tilgængelige beskrivelser af hvad der udføres, så beboerne selv kan sikre sig, at de får den kvalitet, de er blevet lovet. Let fatteligt projektmateriale bør lægges frem for beboerne, så de kan tage stilling på et klart grundlag. I denne fase har modelarbejde i flere tilfælde vist sig som en stor hjælp.

Rapporten giver eksempler på, at beboerinddragelse kan føre til æstetisk vellykkede resultater. Nogen af undersøgelsens smukkeste renoveringer findes således blandt dem, hvor inddragelsen af beboerne er blevet taget mest seriøst. I en bebyggelse på Lundtoftegade i København har arkitekterne eksempelvis formået at skabe smukke bygninger med afdæmpede farver i samarbejde og i enighed med beboerne. Arkitekterne for denne renoveringssag beskriver beboerinddragelse som 'en kolossal pædagogisk proces'.

Også renoveringsprocessen i 'Toveshøj' fremvises som et godt eksempel. Ved denne renovering var afdelingsbestyrelsen og beboerne indstillet på, at renoveringen skulle omfatte stærke farver og en radikal ændring af bygningsarkitekturen. Gennem en større pædagogisk og informativ indsats fra arkitekternes side med bl. a. studieture til andre renoveringer, blev denne holdning vendt, og renoveringen blev gennemført i afdæmpede farver – i enighed med beboerne.

Toveshøj-bebyggelsen er en typisk boligbebyggelse fra 1970 opført i brutalistisk stil. Den vellykkede renovering er sket med udgangspunkt i den oprindelige arkitektur, idet der er spillet videre på den eksisterende arkitektur, der er blevet tydeliggjort – og visse steder forbedret. Dermed er det lykkedes arkitekterne at fremvise, at der findes kvaliteter i denne 60'ere og 70'ere arkitektur – selv om vi for øjeblikket har svært ved at få øje på dem.

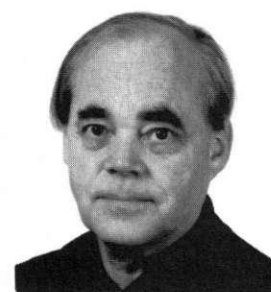

Noter

1. *Smukkere renoveringer. Arkitektonisk kvalitet ved renovering af nyere boligområder.* SBI-byplanlægning 75. Statens Byggeforskningsinstitut, Hørsholm, 1997.
2. Arkitektpanelet bestod i denne opgave af fem arkitekter: Martin Rubow, Svend Algren, Chris Fløe Svenningsen, Rie Øhlenschläger og Merete Ahnfeldt-Møllerup.
3. *Kunstnerens placering i byggeindustrien. I: Halutressernes byggeri,* København, Teknisk Forlag, 1961, side 15.
4. Peter Fritzel; *Glastilbygninger,* DTU meddelelse 257, juni 1994.

Claus Bech-Danielsen, arkitekt m.a.a., seniorforsker Ph.d. Ansat som koordinator for arkitekturområdet på Statens Byggeforskningsinstitut, SBI

Michael Varming, arkitekt m.a.a., seniorforsker, Statens Byggeforskningsinstitut, SBI

Værnes church seen from the north. Photo: Auther 1996.